

"הלוא פרוס לרעב לחמך" –

קיום בכבוד מחייב נגישות כלכלית לאוכל מזין ובריא

הרב קובי וייס

המצה נקראת "לחם עוני", וכך פותחת ההגדה של פסח: ¹ "הא לחמא עניא... כל דיכפין יתיי וייכול", ובתרגום לעברית: "זהו לחם העוני שאכלו אבותינו בארץ מצרים – כל הרעב יבוא ויאכל".

מדוע בחר עורך ההגדה לפתוח דווקא באזכורים של עוני את ליל הסדר החגיגי?

בעל ההגדה הבין שהביטוי "לחם עוני"² פירושו שהמצה היא לחם של עניים, על כן עם כל הכבוד לקיום מצוות אכילת מצה - זכר ליציאת מצרים, הוא מציע לנו לקרוא לכל אותם עניים שיש בידם רק מצה שיבואו ויקיימו אתנו גם את זכר יציאת מצרים הבא לידי ביטוי על ידי אכילתו של הבשר של קרבן הפסח - "כל דצריך ייתי ויפסח" – כל הצריך יבוא ויאכל מהפסח.

הסברים שונים ומשונים ניתנו מדוע דווקא עניים אוכלים מצות, ולמה דווקא אבותינו אכלו אותן כעבדים במצרים.

פירוש מקובל³ הוא כי המצה קשה לעיכול ונשארת במערכת העיכול זמן רב. המצה "סותמת" את הקיבה ומביאה לתחושה מזויפת של שובע - זמן רב יותר. בימינו משתמשים בבלון המוחדר לקיבה ומנופח כדי להביא לזיוף דומה כאשר רוצים להביא לירידה במשקל למי שסובל מעודף משקל, אולם ברור שלאדם מן השורה פעולה כזו היא מסוכנת מאוד. הקושי לעיכול יוצר בעיות וסתימות מעיים. רבים מעידים על כאבי בטן לאחר אכילת מצות, וחכמים רבים לאורך הדורות העידו על הכאבים הרבים שחשו לאחר שאכלו מצות. אולם המצרים בשנאתם את העברים – חשבו רק על הניצול שלהם ולא על הבריאות. מבחינתם כל עוד המצה מנעה רעב מידי ואפשרה להם לעבוד – הכאבים

¹ הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא בארץא דמצרים
 קל דכפין ייתי וייכול
 קל דצריך ייתי ויפסח
 השתא הכא – לשנה הבאה בארץא דישראל
 השתא עבדי – לשנה הבאה בני חורין.

ובתרגום לעברית:
 זהו לחם העוני שאכלו אבותינו בארץ מצרים.
 כל הרעב יבוא ויאכל,
 כל הצריך יבוא ויפסח.
 השנה (אנו) כאן – לשנה הבאה בארץ ישראל,
 השנה (אנו) עבדים – לשנה הבאה בני חורין.

² לא תאכל עליו חמץ שבועת ימים תאכל עליו מצות לחם עני כי בחפזון יצאת מארץ מצרים למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך. (דברים טז, ג).
 "לא תאכל עליו" – כלומר על זבח הפסח. גם הוא נאכל בחפזון צלוי על ראשו ועל כרעיו ועל קרבו. אולם בשום מקום לא נמצא את הביטוי "בשר עוני". מדוע?

³ לפי שהמצה קשה להתעכל באצטומכא ותתמיד לשבת בה לקושיה ולכן תספיק מעט המצה לאוכליה. וכבר כתב יצחק הישראלי בספ' המסעדים אשר לו שפת המצה קשה מאד להתעכל באצטומכא ומתאחרת לצאת משם ומולידה רוח וסתומים ושהוא מאכל נאות לעמלים יותר מן הלחם החמץ: והמצרים לשנאתם את בני ישראל וכדי שיספיק אליהם לחם מועט היו נותנים אליהם בבניני המלך ובמעשה הלבנים לחם מצה (זבח פסח על הגדה של פסח)

המאחרים וחוסר התזונה שהמצה יצרה לא הפריעו להם. לכן המצה היא סמל של עוני וגם של עיבוי.

אכן, "חוסר בטחון תזונתי" מוגדר בדיוק בצורה כזו. יתכן והאוכלוסייה לא מרגישה רעב גלוי, אולם למעשה האוכל הדל אינו מספק ויוצר רעב סמוי במערכות הגוף. ההשלכות הבריאותיות לכך יופיעו שנים לאחר מכן. דוגמא לכך היא אמא השולחת את ילדיה לבית הספר עם סנדוויץ' מלחם לבן עם שוקולד. הילדים אוהבים את הסנדוויץ', ויאכלו אותו ולא יחושו רעב, אולם ברור שלאורך זמן אוכל כזה אינו מזין ואינו מכיל את הוויטמינים והמינרלים הנדרשים לגדילה נאותה של הילדים.

בשפת ההלכה לחם שאינו מזין נקרא "פת קיבר"⁴ זהו לחם זול שלא עבר תהליך ניפוי וכך מכיל את הפסולת של הדגן ולא רק את הקמח המנופה והמשובח. בימינו לחם כזה נחשב בריא יותר מלחם לבן רגיל, אבל מה שחשוב הוא הביטויים והיחס של חז"ל כאשר האמונה היתה שהוא אינו בריא. הדרישה היא לתת לעני פת מובחרת⁵ ולא להגיע למצב בו העשיר אוכל פת נקייה ואילו העני אוכל פת קיבר. דרישה זו מופיעה גם בהלכות עבדים⁶ – עבר עברי אסור לתת לו פת קיבר בעוד אדונו אוכל פת נקייה, ומשם עברה גם להלכות עניים. הנביא ישעיהו אומר "הלא פרוס לרעב לחמך"⁷ – כלומר תפרוס מהלחם שלך לעני –

⁴ ג' דברים מרבין הזבל, כופפין את הקומה ונוטלין אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם ואלו הן פת קיבר שיכר חדש וירק (תלמוד עירובין נו)

⁵ אבות דרבי נתן נוסח ב' י' יוסף בן יוחנן איש ירושלים אומר יהי ביתך פתוח לרוחה ויהיו עניים בני ביתך: פתוח לרוחה כדרך שהיה ביתו של איוב פתוח לצפון ולדרום למזרח ולמערב. וכך היה איוב אומר מכל מקום שיבוא אדם לשם יכנס שנאמר דלתי לאורח אפתח (איוב ל"א ל"ב). התחיל איוב אומר אני לא הייתי עושה כאחרים. אחרים הם אוכלים פת נקייה ומאכילין לעניים פת קיבר. אחרים הם לובשים בגדי מלתין ומלבישין לעניים בגדי שקין. אני לא עשיתי כן אלא ממה שהייתי אוכל הייתי מאכיל לעניים וממה שהייתי לובש הייתי מלביש לעניים שנאמר אם לא [ברכוני] חלציו ומגזי כבשי יתחמם (שם שם כ"א) ממלתין שהייתי גוזז ולובש הייתי מלביש (לאחרים) [לעניים].

⁶ תלמוד בבלי קידושין כ' א:ט"ו: שלא תהא אתה אוכל פת נקייה והוא אוכל פת קיבר אתה שותה יין ישן והוא שותה יין חדש אתה ישן על גבי מוכים והוא ישן על גבי התבן מכאן אמרו כל הקונה עבד עברי כקונה אדון לעצמו".

רמב"ם: "כל עבד... חייב האדון להשוותן לו במאכל ובמשקה בכסות ובמדור, שנאמר: 'כי טוב לו עמך' - שלא תהא אתה אוכל פת נקי והוא אוכל פת קיבר, אתה שותה יין ישן והוא שותה יין חדש, אתה ישן על גבי מוכין והוא ישן על גבי התבן, אתה דר בכרך והוא דר בכפר, או אתה דר בכפר והוא יושב בכרך".

⁷ חומת אנך על ישעיהו / חיים דוד אזולאי פירוש על התנ"ך להחיד"א. מאה 18

הלא פרוס לרעב לחמך וכו'. פי' דעיקר הצדקה לתת לו לחם וכמ"ש דמקרב הנאתיה ואמרו רז"ל דהנותן לחם לעני כמקריב קרבנות. ודקדק לומר לחמך שיתן לו מהלחם אשר הוא אוכל שלא יאכל הוא לחם קמח סלת ויתן פת קיבר לעני ולז"א לחמך:

ובצורה חריפה יותר מתבטא חכם חיים קורח, תימן מאה 19 -מלמד שאין לתלות העוני בעצלות העני, שעשה לו דלי דלות. זה רע בכל אשר נעשה תחת השמש כי מקרה אחד לכל". - והרמז שאין ראוי לתת לעני פת קיבר והוא אוכל פת נקייה, אלא ייתן לו פת נקייה,

מהלחם שאתה אוכל תיתן לעני ולא מלחם זול ולא מזין.

כמובן שעיקרון זה חל לא רק על לחם אלא על כל המאכלים הבסיסיים הנדרשים לאדם, מאכלים הקרויים "אוכל נפש" – כלומר אלו הנדרשים לקיום ואינם בגדר עינוג בלבד. מי שאין הפרוטה מצויה בכיסו נדרש לכלכל מעשיו בתבונה ולא לבזבז על קינוחים ומעדנים. אולם מצד שני כחברה איננו יכולים לראות עניים שמקצצים באוכל הבסיסי ביותר – קיצוץ שגורם לפגיעה תזונתית ובריאותית.

כאן אנו דורשים מהמדינה ומוסדותיה: "קיום בכבוד" – כל אזרח בישראל זכאי לחיות בכבוד וחיים בכבוד פירושה שיש לו מזון בסיסי המקיים ומזין אותו בבריאות לאורך זמן.

ההלכה היהודית ראתה ב"אוכל נפש" כזה שאסור לגעת בו. אסור למכור אותו במחיר כזה שלא מאפשר לעניים לרכוש אותו. הרווח המותר על הסוחרים מצומצם ביותר. יש לקצר את שרשרת האספקה שלו, כך שלא יהיו רבים שיגזרו עליו קופון ויעלו את מחירו, וישנה חובה ציבורית לפקח על כל אלו.⁸ לגבי פירות וירקות הקריאה איננה שאין לעשות

ולא שייתן לו צוננת אפילו היא נקיה, אלא חמה ייתן לו, למלאות נפשו כי יתאו, ויחשוב בליבו כי העושר והעוני ה' עשה גם שניהם. ולכן כל אשר תמצא ירך לעשות צדקה - עשה, ולא תאמר 'כוחי ועוצם עשה לי את החיל הזה', ועצלות העני עשה לו דלי דלות, זהו הרמז: 'זה רע בכל אשר נעשה תחת השמש כי מקום אחד לכל'. - כלומר התולה דברים למקרה הוא רע. (דברי חיים- בתוך ענף עץ עבות - מתוך 'החכם היומי')

א. ⁸ הרמב"ם משנה תורה, הלכות גניבה פרק ח' הלכה ב'

חֲבִיבֵי בֵּית דִּין לְהַעֲמִיד שׁוֹטְרִים בְּכָל מְדִינָה וּמְדִינָה וּבְכָל פְּלֶה וּפְלֶה וּפְלֶה וּפְלֶה שְׂיֵהִיו מְחַזְרִין עַל הַחֲבִיבֵי וּמְצַדְקִין אֶת הַמֵּאֲזֵנִים וְאֶת הַמְּדוֹת וּפּוֹסְקִין הַשְּׁעָרִים. וְכָל מִי שֶׁנִּמְצָא עִמּוֹ מִשְׁקָל חֶסֶר אוֹ מִדָּה חֶסֶר אוֹ מֵאֲזֵנִים מְקַלְקֵלִין יֵשׁ לָהֶם רְשׁוּת לְהַכּוֹתוֹ כְּפִי כַחוֹ וּלְקַנְסוֹ כְּפִי רְאוּת בֵּית דִּין לַחֲזֵק הַדְּבָר. וְכָל מִי שֶׁמִּפְקִיעַ אֶת הַשְּׁעַר וּמוֹכֵר בֵּיקָר מִפִּין אוֹתוֹ וְכוּפִין אוֹתוֹ וּמוֹכֵר כְּשֶׁעַר הַשּׁוּק.

במה דברים אמורים? בדברים שיש בהם חיי נפש כגון יינות שמנים וסלתות, אבל העיקרין (צמחי בשמים) כגון הקושט והלבונה וכיוצא בהן אין פוסקין להם שער, אלא ישתכר כל מה שירצה

אסור לעשות סחורה בארץ ישראל בדברים שיש בהן חיי נפש; אלא זה מביא מגורנו ומוכר זה מביא מגורנו ומוכר, כדי שימכרו בזול

ואין משתכרין פעמים בביצים אלא התגר הראשון הוא מוכרן בשכר והלוקח ממנו מוכרן בקרן בלבד.

רמב"ם הלכות מכירה פרק יד

א. אין אוצרין פירות שיש בהן חיי נפש בארץ ישראל, וכן בכל מקום שרובו ישראל, שהרי מגיע מדבר זה צער לישראל. במה דברים אמורים? בלוקח מן השוק, אבל המכניס משלו מותר לעשות לו קבו אוצר

סחורה בכלל, אלא שימכרו ישירות מהחקלאי לצרכן – "שוקי איכרים". על אחת כמה וכמה לא ליצור מונופולים, המווסתים את המחיר ומונעים הצפה של סחורה בימי השפע כדי לא להזיל את מחירה. לא כל כלל שהתאים לשווקים בתקופת חז"ל מתאים לשווקים המודרניים, אבל בוודאי שיש לקבל מהם השראה לשמירה על מחירים הוגנים לכל כיס. לצערנו המצב בימינו רחוק מכך. הממשלה מגלה רפיסות ידיים בכל הקשור להפעלת כוחה וסמכותה להוזלת מחירים. זאת למרות שיש לה מנופים רבים וגם גופים לא מעטים שזהו תפקידם. המציאות היא כי משפחות עניות רבות בוחרות לחסוך ולצמצם דווקא במזון ולקנות מזון זול יותר ובריא פחות.

לאחרונה אף הוחלט להעלות את מס ערך מוסף ובכך לייקר באופן ישיר את כל המוצרים בשוק – כולל מוצרים מזון בסיסיים. ברור שהטלת המס פוגעת בראש ובראשונה בחלשים ביותר, אלו שהפרוטה מצויה בכיסם לא ירגישו את המס הזה. למרבה האירוניה אנו מכירים בהלכה מיסים שהוטלו על הציבור לצורך עזרה לעניים ולא מיסים שהוטלו הפוגעים בעניים.

ההלכה היהודית רגישה מאוד לתזונתו של עני. אחת ההלכות היא "סעודה שאינה מספקת לבעליה"⁹. כאשר יש חשש שכמות האוכל של המארח היא מדוייקת – אסור לאורח לאכול מסעודה זו, אפילו אם הוזמן במפורש על ידי המארח. יתכן והעני מזמין מתוך נימוס ומחוייבות חברתית, אבל האכילה של האורח תמעט ותגרע מהכמות הנדרשת לבעל הבית. הדבר נחשב כגזל ובעבירה שקשה מאוד לעשות תשובה עליה. על אחת כמה וכמה שאין להגיע למצב בו המדיניות הכלכלית היא כזו הגוזלת את המינימום הנדרש מסעודתם של עניים רבים. עלינו לשים כחברה כנגד עינינו את הקריאה הבסיסית של בני החורין: כל הצריך יבוא ויאכל, ולא יסתפק בלחם העוני. קריאה זו יוצאת מחג החרות, ואמורה להדהד כל השנה בחברה החפצה לראות עצמה עצמאית ובת חורין באמת.

⁹ אסור לאכול מסעודה שאינה מספקת לבעליה, שזהו אבק גזל, אף על פי שהבעל הבית מזמין לאכול עמו; והוא עוון גדול, ומן הדברים שקשה לשוב עליהם (קיצור שולחן ערוך או"ח מב, יח)